

TENGRİCİLİK: TARİHSEL, KÜLTÜREL VE FELSEFİ BİR ANALİZ

Tengrism: A Historical, Cultural and Philosophical Analysis

Doç. Dr. Çağlar ERBEK

25 Haziran 2025

Öz

Tengricilik, Türk halklarının tarihi ve kültürel gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışma, Tengriciliğin Orta Asya kültüründeki yerini, tarihsel dönemlerini ve felsefi temellerini analiz etmektedir. Türk kültürünün evrensel özellikleri ve Tengriciliğin tek tanrıcılıktan Şamanizme, doğa kültlerinden metafizik anlayışa kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmesi yapılmıştır. Makale, Tengriciliğin çağdaş dünyadaki yerini tartışırken, Türk halklarının manevi ve kültürel yeniden canlanma süreçlerine değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tengricilik, Türk Kültürü, Orta Asya, Şamanizm, Metafizik, Tek Tanrıcılık, Atalar Kültü*

Abstract

Tengrism occupies a significant place in the historical and cultural development of Turkic peoples. This study analyzes the position of Tengrism within Central Asian culture, its historical periods, and philosophical foundations. The universal characteristics of Turkic culture and Tengrism have been assessed across a broad spectrum ranging from monotheism and Shamanism to nature cults and metaphysical understanding. The article discusses the place of Tengrism in the contemporary world while addressing the processes of spiritual and cultural revival among Turkic peoples.

Keywords: *Tengrism, Turkic Culture, Central Asia, Shamanism, Metaphysics, Monotheism, Ancestor Cult*

1. GİRİŞ

Türk halklarının manevi canlanması, tarihlerini doğru anlamaları ve kültürel değerlerini yeniden keşfetmeleriyle mümkündür. Bu süreçte Avrupamerkezcilik, Rus merkezcilik ve İran merkezcilik gibi kavramların etkisiyle şekillenmiş yanlış bilimsel klişelerin aşılması büyük önem taşımaktadır. Türk kültürünün dünya medeniyetine katkıları, tarih boyunca dönemler halinde ele alınabilir (Kaşgari, 1998; Malov, 1951).

Tengricilik, yüzyıllar boyunca Türk ve Moğol halklarının manevi dünyasını şekillendirmiş; onların doğa ile evren algısını, toplumsal değerlerini ve siyasal örgütlenmelerini derinden etkilemiş kadim bir inanç sistemidir. Ne var ki bu sistemin bilimsel düzlemde hak ettiği ilgiyi görmesi oldukça gecikmiştir; zira Avrupalı araştırmacıların büyük çoğunluğu, Tengriciliği basitçe Şamanizmle özdeşleştirerek indirgeyici bir perspektifle ele almıştır. Oysa Tengricilik, çok katmanlı felsefi temellere sahip, monoteist unsurları bünyesinde barındıran ve aynı zamanda doğa kültleriyle atalarını sentezleyen özgün bir dünya görüşüdür. Bu çalışma söz konusu boşluğu doldurmaya katkı sunmayı amaçlamakta; Tengriciliğin tarihsel dönemlerini, metafizik temellerini, etik değerlerini ve çağdaş dünyadaki yeniden canlanma süreçlerini bütüncül bir perspektifle analiz etmektedir.

2. TÜRK KÜLTÜRÜNÜN TARİHSEL DÖNEMLERİ

Türk kültürünün gelişimi, birbirini izleyen ve birbirini besleyen dönemsel aşamalar çerçevesinde ele alınabilir. Bu dönemlerin kavranması, Tengriciliğin hangi tarihsel ve kültürel zeminde şekillendiğini anlamak açısından zorunludur.

Proto-Türk ve Aryan kültürü (MÖ 6–1. bin yıl), ilk Türk kültürünün temelleriyle doğa ile iç içe yaşamı ve basit topluluk yapılarını kapsamaktadır. Turan kültürü (MÖ 1. bin yıl başlangıcı –

MÖ 4–3. yüzyıl), Orta Asya'da göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzının oluştuğu dönemi ifade etmektedir. Hun kültürü (MÖ 2. yüzyıl – MS 5. yüzyıl) ise Büyük Hun İmparatorluğu'nun kuruluşu ve ilk Türk devlet teşkilatının gelişimiyle tanımlanmaktadır.

Türk Kağanlıkları döneminde (MS 6–8. yüzyıllar), Orhun yazıtları kaleme alınmış ve Göktürklerin siyasi ve kültürel yükselişi gerçekleşmiştir. Karahanlılar dönemi (9–11. yüzyıllar) Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecini ve kültürel sentezini temsil etmektedir. Cengiz Han dönemi (12–13. yüzyıllar) Türk-Moğol kültürünün birleşmesi ve büyük imparatorlukların oluşumu bakımından kritik bir kırılma noktasıdır. Timur İmparatorluğu (15–16. yüzyıllar) Türk kültürünün Orta Asya'da yeniden hâkimiyet kazandığı dönem olarak öne çıkmaktadır. Bağımlı gelişme dönemi (17–20. yüzyıllar) Rus, Çin ve Sovyet etkileri altında gelişimin sınırlandığı evreyi; 20. yüzyılın son çeyreği ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan bağımsız Türk cumhuriyetleri dönemini simgelemektedir (Abulgazi, 1906).

3. TENGRİCİLİK VE DİN

Eski Türk dini, genel olarak yanlış bir biçimde Şamanizmle özdeşleştirilmiştir. Bu özdeşleştirme, yalnızca Tengriciliği değil, Türk manevi geleneğinin bütünü tek tipleştirilen ve indirgeyen bir anlayışın ürünüdür. Oysa Tengricilik, çok boyutlu bir inanç sistemi olarak tanımlanmalı ve kendi özgün kategorileriyle değerlendirilmelidir.

Tengriciliğin temel inanç unsurları şu biçimde özetlenebilir: Tengri, evrensel yaratıcı ve göksel güç olarak tek tanrı konumundadır. Güneş, Ay, yıldızlar ve diğer doğal unsurların kutsallığına dayanan doğa ve göksel varlıklara saygı, inancın ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Tengri aynı zamanda kişisel olmayan evrensel bir ilke ve güç olarak da kavranmakta; Tengricilik, farklı din ve felsefelerle uyum sağlayabilen açık ve esnek bir dünya görüşüne sahip bulunmaktadır (Sagalaev vd., 1989).

Avrupamerkezci yaklaşımlar Tengriciliği paganizm veya şamanizm olarak sınıflandırma eğiliminde olmuştur. Ancak daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Tengricilik, doğal din, çok tanrıcılık ve tek tanrıcılık unsurlarını özgün bir sentez içinde bir araya getiren karmaşık bir inanç geleneğidir.

4. TENGRİCİLİĞİN METAFİZİĞİ

Tengricilik metafiziği, ontolojik bilginin insanın iç dünyasını ve evrenle ilişkisini anlamaya odaklandığı özgün bir düşünce geleneği üzerine inşa edilmiştir. Bu metafizik anlayışın merkezinde "kut" kavramı yer almaktadır: Tengricilikte hayat gücü ve mutluluk olarak tanımlanan kut, yönetimin meşruiyetini de doğrudan belirler; zira yöneticinin kut'a sahip olması, onun adil ve erdemli yönetiminin ilahi bir teyidi olarak kabul edilir (Balasagun, 1983).

Tengri metafiziğinde insan hayatının anlamı, evrensel birlik ve doğa ile uyum içinde yaşam temel değerler olarak öne çıkmaktadır. İnsan, yalnızca sosyal bir varlık değil; evrenin bütünlüğüne katılan, bu bütünlüğün içinde anlam bulan kozmik bir özne olarak konumlandırılmaktadır. Bu anlayış, Tengriciliği çağdaş ekolojik düşünce ve bütüncül felsefi yaklaşımlarla buluşturan önemli bir köprü işlevi görmektedir.

5. ATALAR KÜLTÜ

Tengricilikte atalar kültü, en evrensel dini kavramlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kült, insanların kökenleriyle olan bağlarını güçlendirmekte ve sonsuzluğa açılan sembolik bir pencere olarak işlev görmektedir. Ataların ruhlarıyla kurulan sürekli bağlantı aracılığıyla toplumun devamlılığı sağlanmakta ve kültürel hafıza kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Atalar kültü, yalnızca geçmişe yönelik nostaljik bir bağlılığı değil; toplumsal kimliğin, ahlaki değerlerin ve kolektif belleğin korunmasına yönelik işlevsel bir mekanizmayı da temsil etmektedir. Bu bağlamda Tengri inancının atalar kültüyle kurduğu sentez, bireyi hem kozmik hem de tarihsel bir süreklilik içinde konumlandıran özgün bir varoluş anlayışını yansıtmaktadır.

6. ETİK DEĞERLER

Tengriciliğin ahlaki değerleri, "insanlık", "ayıp" ve "vicdan" kavramlarıyla özetlenebilir. Bu üç kavram, Tengri inancının bireye ve topluma yüklediği sorumlulukları öz biçimde dile getirmektedir. Tengricilikte etik, salt bireysel davranış kurallarından ibaret değildir; doğa ile insan arasındaki ilişkiyi ve toplum içi dayanışmayı da kapsamaktadır.

Özgürlük, eşitlik ve cesaret, Tengriciliğin içselleştirdiği başlıca erdemler arasında yer almaktadır. Bu erdemler, salt soyut ahlaki idealler olarak değil; toplumsal düzenin, siyasal örgütlenmenin ve bireyler arası ilişkilerin pratik temellerini oluşturan somut değerler olarak kavranmıştır. Tengriciliğin etik anlayışı, böylece bireysel erdem ile toplumsal adalet arasında özgün ve dengeli bir bütünlük kurmaktadır.

7. SONUÇ

Tengricilik, Türk kültürünün özgünlüğünü ve evrenselliğini yansıtan köklü bir dünya görüşüdür. Çok katmanlı inanç yapısı, felsefi derinliği ve etik zenginliğiyle Tengricilik, yalnızca tarihsel bir olgu olarak değil; günümüz dünyasında kültürel kimliklerin korunması ve insanlığın ortak kültürel mirasının yaşatılması bağlamında da değer taşıyan bir gelenek olarak öne çıkmaktadır.

Türk halkları için manevi ve kültürel yeniden canlanmanın önemli bir bileşeni olan Tengriciliğin, çağdaş bağlamda yeniden yorumlanması hem akademik hem de toplumsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın, söz konusu yeniden yorumlama sürecine mütevazı bir katkı sunması ve Tengriciliğe ilişkin araştırma gündemini canlandırması hedeflenmektedir.

Etik Beyan: Bu araştırma birincil veriye dayalı olmayıp derleme niteliğinde olduğundan etik kurul iznine gerek duyulmamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarın herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman: Bu çalışma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

KAYNAKÇA

Abulgazi. (1906). *Türklerin soyağacı*. Kazan Matbaası.

Balasagun, Y. (1983). *Zarif bilgi*. Nauka.

Kaşgari, M. (1998). *Divan-ı lügat-it Türk* (3 cilt). Almatı Yayınevi.

Malov, S. E. (1951). *Eski Türk yazısının anıtları*. Akademiya Nauk SSSR.

Sagalaev, A. M., Usmanova, M. S. ve diğerleri. (1989). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşü*. Nauka Sibirya Şubesi.

<https://www.caglarerbek.com/tengricilik-tarihsel-kulturel-ve/>